

ПРАВО СПРАВЕДЛИВОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

THE LAW OF JUSTICE IN INTERNATIONAL LAW

Бігняк О.В., д. ю. н., професор,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем міжнародного права щодо питання про підстави та обсяг права справедливості в міжнародному праві. Попри те, що стаття 38 Статуту Міжнародного Суду не включила справедливості в число офіційних джерел міжнародного права, підтримується і обґрунтовується думка, що справедливість є частиною міжнародного права.

Розглянуто два види справедливості: справедливість розподільча та вирівнююча справедливість, – які грають важливу роль в сучасному міжнародному праві. Зазначається, що, хоча в нормах міжнародного права збільшилася кількість посилань на поняття справедливості як в *lex lata*, так і в *de lege ferenda*, зменшилася кількість випадків, коли трибунали були прямо уповноважені приймати рішення у справі відповідно до принципу справедливості. Зроблено висновок, що природа міжнародного судового розгляду має тенденцію обмежувати сферу справедливості, в той час як природа матеріальних норм міжнародного права може допускати значнішу роль судового розсуду та справедливості.

Виділено та проаналізовано три способи застосування справедливості в міжнародних судових органах: *infra legem*, *praeter legem* і *contra legem*. У першому розумінні, справедливість працює як механізм судового тлумачення закону. У другому розумінні, справедливість розглядається як заповнення прогалів у законі. В останньому випадку, справедливість може суперечити закону. Рішення *ex aequo et bono* може фактично належати до будь-якої з трьох вищезгаданих альтернатив, але воно відрізняється від них тим, що не обов'язково має бути пов'язане з судовими міркуваннями; воно повинно бути засноване на об'єктивних міркуваннях і не може бути довільним.

Проведений аналіз міжнародної судової практики показує, що в багатьох випадках Суд, замість того, щоб заявляти, що він застосовує принципи справедливості, посилається на конкретний принцип, не згадуючи його походження з права справедливості. Таким чином, Суд може говорити про добросовісність, зловживання правом, естоппель, пропорційність тощо.

Переваги застосування принципу справедливості очевидні: при винесенні судового рішення він збільшує шанси наближення закону до справедливості, що є однією з основних цілей будь-якої правової системи. Це дозволяє адаптувати норму до індивідуальних справ і запобігти несправедливості, яка виникає через загальність права і неможливість при розробці норми заздалегідь передбачити всі можливі ситуації, які можуть виникнути.

Ключові слова: справедливість, загальні принципи права, естоппель, *ex aequo et bono*, *infra legem*, *praeter legem*, *contra legem*.

The article is devoted to the coverage of one of the current theoretical and methodological problems of international law on the question of the grounds and scope of the law of justice in international law. Although article 38 of the Statute of the International Court of Justice has not included justice among the official sources of international law, the view that justice is part of international law is upheld and substantiated.

Two types of justice are considered: distributive justice and commutative justice, which play an important role in modern international law. It is noted that, although international law has increased the number of references to the concept of justice in both the *lex lata* and *de lege ferenda*, the number of cases in which courts have been directly empowered to decide cases in accordance with the principle of justice has decreased. It is concluded that the nature of international litigation tends to limit the scope of justice, while the nature of substantive rules of international law may allow for a significant role of judicial discretion and justice.

Three ways of applying justice in international judicial bodies have been identified and analyzed: *infra legem*, *praeter legem* and *contra legem*. In the first sense, justice works as a mechanism for judicial interpretation of the law. In the second sense, justice is seen as filling gaps in the law. In the latter case, justice may be against the law. The decision *ex aequo et bono* may in fact belong to any of the three alternatives mentioned above, but it differs from them in that it does not necessarily have to be judicial; it must be based on objective considerations and cannot be arbitrary.

An analysis of international case law shows that in many cases the Court, instead of claiming to apply the principles of justice, refers to a specific principle without mentioning its origin in the law of justice. Thus, the Court can speak of good faith, abuse of rights, estoppel, proportionality, and so on.

The advantages of applying the principle of justice are obvious: when making a court decision, it increases the chances of bringing the law closer to justice, which is one of the main goals of any legal system. This makes it possible to adapt the rule to individual cases and prevent injustice that arises due to the generality of law and the inability to develop a rule in advance to anticipate all possible situations that may arise.

Key words: justice, general principles of law, estoppel, *ex aequo et bono*, *infra legem*, *praeter legem*, *contra legem*.

Співвідношення права і справедливості є одним із давніх питань, з яким доводиться стикатися кожній правовій системі.

У загальних рисах можна зазначити, що справедливість передбачає добросовісність, неупередженість, рівне ставлення, тоді як функція права полягає в забезпеченні порядку і безпеки в певному співтоваристві з урахуванням ряду елементів, включаючи справедливість.

У філософії Стародавнього Сходу і Стародавньої Греції справедливість розглядалася як внутрішній принцип існування природи, що знайшов відбиття в соціальному порядку. В римському праві справедливість (*iustitia*) трактується як «постійна і неухильна воля віддавати кожному його право» (Ульпіан) [1]. Більш архаїчна (і об'єктивна) іпостась справедливості – рівність (*aequum*).

Слідом за Аристотелем, філософи і юристи провели відмінність між двома видами справедливості: перша – це *справедливість розподільча* – яка вимагає пропорційності

в ставленні до людей згідно з тим чи іншим критерієм («рівне – рівним», «кожному своє») [2, с. 90]. У цьому контексті Аристотель як приклади згадує честь і гроші. Це поняття справедливості можна застосувати до відносин між індивідом і спільнотою. Друга категорія – *вирівнююча справедливість* – «справедливість, що виправляє відносини між людиною і людиною», стосується відносин рівноправних людей з приводу предметів («рівним – за рівне»). Вона відноситься не безпосередньо до людей, а до їхніх дій і вимагає рівності (еквівалентності) праці та оплати, цінності речі та її ціни, шкоди та її відшкодування [2, с. 91]. Вона заснована на рівності і взаємності, оскільки ніхто не може вимагати від інших більше, ніж дає собі.

Вирівнююча справедливість є специфічним принципом приватного права, тоді як розподільча – принципом публічного права, що є сукупністю правил держави як організації. Ці два види справедливості грають важливу роль в сучасному міжнародному праві. Фактично, це не

різні види справедливості, та їх, на думку Марка Джемса, можна розглядати як два аспекти загальної ідеї – «зваженої справедливості» [3, с. 140].

Аналізуючи значення принципу справедливості і перспективи розвитку міжнародного права, І. І. Лукашук вказує, що «поступово держави візьмуть на себе відповідальність за забезпечення справедливості кожному народу, а згодом кожному мешканцю планети. Необхідним інструментом вирішення цієї проблеми є міжнародне право, яке й саме буде змінюватися згідно з вимогами справедливості» [4, с. 29].

Питання щодо обсягу права справедливості в міжнародному праві є дискусійним. З одного боку, стверджувалося, що «принципи справедливості довгий час вважалися частиною міжнародного права, і різкий поділ між правом і справедливістю, яке переважає при здійсненні правосуддя в деяких державах, не повинен мати місця в міжнародній юриспруденції» [5, с. 76]. З іншого боку, можна стверджувати, що стаття 38 Статуту Міжнародного Суду, не включивши справедливості в число офіційних джерел міжнародного права, виключила її. Однак видається, що більшість авторів згодні з тим, що в певній мірі справедливості є частиною міжнародного права, і питання лише в тому, які підстави і обсяг права справедливості в міжнародному праві.

Немає сумнівів, що як в національному, так і в міжнародному праві суддя, хоча він й не уповноважений приймати закони, має деяку свободу розсуду в тлумаченні і застосуванні правової норми в конкретній ситуації, і в цій області може діяти справедливості. Проте слід пам'ятати, що положення міжнародного судді та арбітра в корені відрізняються від становища їхніх колег у внутрішньому правопорядку, тому що в міжнародній сфері немає обов'язкової юрисдикції, і юрисдикція міжнародних судів повністю залежить від угоди сторін. Оскільки повноваження суду строго обмежені тим, що сторони погодилися передати його юрисдикції, його повноваження по застосуванню справедливості можуть бути обмежені. З іншого боку, в міжнародній сфері могло б бути більше місця для справедливості, оскільки багато норм міжнародного права (через великі відмінностей між державами) сформульовані в загальних рисах. У деяких випадках норми є настільки загальними і абстрактними, що їх можна розглядати як відсилання до суду, щоб він встановив їхній конкретний зміст. Таким чином, здається, що природа міжнародного судового розгляду має тенденцію обмежувати сферу справедливості, в той час як природа матеріальних норм міжнародного права може допускати значнішу роль судового розсуду та справедливості.

Беручи до уваги ці загальні зауваження, можемо перейти до більш детального аналізу. Фактично, міжнародні судові органи можуть посилатися на справедливості, якщо конкретне правило, яке вони мають застосовувати, прямо відноситься до справедливості, або якщо сторони в спорі уповноважили їх приймати рішення відповідно до справедливості і в рамках дискреційних повноважень застосовувати загальну норму міжнародного права до конкретного випадку.

Нерідко в нормах міжнародного права можна знайти вирази, які відсилають суд до міркувань справедливості, наприклад: «добросовісність», «доречний», «розумний», «адекватний». При оцінці доцільності або розумності певної поведінки відповідні критерії, які повинні використовуватися, відносяться до сфери справедливості.

У багатьох міжнародних документах, особливо в недавніх, є пряме посилання на поняття «справедливості». Так, в преамбулі Конвенції ООН з морського права 1982 р. говориться про «справедливе та ефективне використання їх ресурсів [морів і океанів]», «встановлення справедливого і рівноправного міжнародного економічного порядку» і «принципи справедливості і рівноправ'я».

Конвенція передбачає «справедливе рішення» проблем розмежування континентального шельфу та виключної економічної зони держав з протилежними чи суміжними узбережжями (ст.ст. 74 і 83); передбачає справедливий географічний розподіл місць в органах Міжнародного органу з морського дна (п. е) ч. 1 ст. 161, ст. 163); прибуток, отриманий від діяльності на глибоководних ділянках морського дна за межами дії національної юрисдикції, повинен розподілятися на основі справедливого розподілу (ст. 140, ч. 2 ст. 155, п. n) ч. 2 ст. 162, п. j) ч. 2 ст. 160, ч. 2 ст. 173); аналогічно, дохід від платежів, здійснених у зв'язку з експлуатацією континентальної окраїни шельфу за межами 200-мильної зони, повинен розподілятися «на основі критеріїв справедливого розподілу» (ч. 4 ст. 82); держави, що не мають виходу до моря, і держави, що знаходяться в географічно несприятливому положенні, мають право брати участь на справедливій основі в експлуатації відповідної частини залишку допустимого улову живих ресурсів у виняткових економічних зонах прибережних держав (ст.ст. 69, 70); і, що найбільш примітно, конфлікти між інтересами прибережної держави і будь-якої іншої держави у виключній економічній зоні «слід вирішувати на основі справедливості і у світлі всіх відповідних обставин, з урахуванням важливості порушених інтересів для кожної зі сторін, а також для міжнародної спільноти в цілому» (ст. 59).

Інші приклади посилання на справедливості можна знайти, наприклад, в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. (ч. 7 ст. 11); в Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. (п. с) ч. 3 ст. 44); в Заключному акті про принципи, що регулюють відносини між державами-учасниками Наради з безпеки і співробітництва в Європі, 1975 р. (частина V).

Посилання на справедливості зустрічається також в декількох інших міжнародних документах, які не несуть характеру угод і самі по собі не мають обов'язкової сили: наприклад, Гельсінські правила використання вод міжнародних річок Асоціації міжнародного права 1966 р. (ст.ст. 4, 5, 7, 8); Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 р.

У минулому суди часто уповноважувалися розглядати справу на основі принципу справедливості. Так, відповідно до Договору Джемса 1794 р. арбітри повинні були «вирішувати претензії по суті кількох справ відповідно до принципів справедливості, рівноправності і міжнародного права». У міжнародному арбітражі щодо пароплавства по Оріноко між Сполученими Штатами і Венесуелою (1910 г.) суд повинен був «винести рішення відповідно до принципів справедливості і рівності» [6].

Згідно із Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р. (з поправками 1949 р.) у разі мовчання компромісу або при відсутності компромісу суд буде застосовувати норми, перераховані в ст. 38 Статуту Міжнародного Суду. Оскільки не існує подібних норм, застосованих до спору, Суд буде вирішувати *ex aequo et bono* (ст. 28).

Цікаво, що, хоча в нормах міжнародного права збільшилася кількість посилань на поняття справедливості як в *lex lata*, так і в *de lege ferenda*, зменшилася кількість випадків, коли трибунали були прямо уповноважені приймати рішення у справі відповідно до принципу справедливості.

З теоретичної точки зору посилання судді або арбітра на справедливості без спеціального дозволу – це, звичайно, найцікавіше запитання. Кілька рішень, прийнятих в останні роки, ґрунтувалися, принаймні частково, на поняттях неупередженості або в цілому обговорювали питання про можливість застосування справедливості. У Справі, пов'язаній з відведенням води з Маасу (Нідерланди проти Бельгії, 1937 р.), суддя Менлі Отмер Хадсон в своїй часто цитованій індивідуальній думці висловив

ідею про те, що Суд може посылатися на справедливість, навіть якщо сторони не уповноважили його приймати рішення *ex aequo et bono*: «Те, що широко відомо як принципи справедливості, довгий час вважалося частиною міжнародного права і як таке часто застосовувалося міжнародними трибуналами» [7]. У своєму Статуті Суд прямо не уповноважений застосовувати справедливість на відміну від закону. Стаття 38 Статуту прямо наказує застосування «загальних принципів права, визнаних цивілізованими народами», і справедливість займає міцне місце в правовій системі більш ніж в одній країні. Визнання Судом справедливості як частини міжнародне право жодним чином не обмежується наданими йому особливими повноваженнями вирішувати справу *ex aequo et bono*, якщо сторони згодні з цим. Отже, слід зробити висновок, що відповідно до статті 38 Статуту (якщо не незалежно від цієї статті) Суд має певну свободу розглядати принципи справедливості як частину міжнародного права, яке він повинен застосовувати.

Міжнародний Суд в своєму Консультативному висновку 1956 р. по рішенням Адміністративного трибуналу МОП щодо заяв, поданих проти ЮНЕСКО, підтвердив позицію, відповідно до якої була прийнята до уваги справедливість при оцінці суми компенсації, що підлягає виплаті [8]. (Трибунал помилково використав вислів «*ex aequo et bono*», яке зазвичай вимагає згоди сторін на те, щоб суд був уповноважений прийняти відповідне рішення, оскільки цей вислів також може передбачати рішення, що суперечить правовій нормі).

Пізніше, в 1969 році, Міжнародний суд виніс відоме рішення у Справах про континентальний шельф Північного моря (Федеративна Республіка Німеччина / Данія, Федеративна Республіка Німеччина / Нідерланди). Справа стосувалася розмежування шельфу в ситуації увігнутою береговою лінією. Після того, як Суд встановив, що відповідні положення Конвенції про континентальний шельф 1958 р. не застосовуються до цієї справи, він постановив, що в цьому питанні звичає міжнародне право вимагає, щоб така делімітація була встановлена з посиланням на принципи справедливості. Суд рекомендував сторонам укласти угоду, яка б враховувала різні елементи (зокрема, приналежність шельфу до країн, перед береговою лінією яких він знаходиться (природне продовження), єдність будь-яких відкладень, необхідність розумного ступеня пропорційності між довжиною відповідної береговою лінією і протяжністю шельфу, що належить зацікавленим державам).

У більш пізніх справах про делімітацію континентального шельфу також містилися відсилання до справедливості, наприклад, у таких, як: Спир між Великобританією і Францією про делімітацію континентального шельфу в протоці Ла-Манш 1977 р., Справа про континентальний шельф (Туніс проти Лівійської Арабської Джамахірії) 1982 р. (в цій справі компроміс ставився до справедливості), Справа про делімітацію морського кордону в районі затоки Мен (Канада і Сполучені Штати Америки) 1984 р., Справа про континентальний шельф (Лівійська Арабська Джамахірія / Мальта) 1985 р.

Для кращого розуміння ролі справедливості в міжнародному праві, теоретики вдосконалили її концепцію і виділили три способи застосування справедливості в міжнародних судових органах: *infra legem*, *praeter legem* і *contra legem*. Справедливість *infra legem* відноситься до права суду вибирати одне з декількох можливих тлумачень закону для досягнення найбільш справедливого результату, в той час як справедливість *praeter legem* відноситься до використання справедливості для заповнення прогалини в законі. Справедливість *contra legem* – це використання справедливості в відступ від закону.

В рішенні Міжнародного суду про делімітацію кордону між Малі і Буркіна-Фасо (1986 р.) Суд знову підкреслив, що певною мірою справедливість є частиною міжна-

родного права і може застосовуватися Судом. Його заява обмежувалася *infra legem*, а саме тієї частини справедливості, яка слугує для тлумачення закону і застосування його до конкретної справи.

Рішення *ex aequo et bono* може фактично належати до будь-якої з трьох вищезгаданих альтернатив, але воно відрізняється від них тим, що не обов'язково має бути пов'язане з судовими міркуваннями. Однак воно повинно бути засноване на об'єктивних міркуваннях і не може бути довільним. За словами Бінґ Чена, рішення *ex aequo et bono* може ігнорувати закон заради доцільності, тоді як рішення, засноване на справедливості *contra legem*, ігнорує тільки букву закону, а не його дух [9, с. 189]. Отже, вищезазначені чотири категорії розрізняються як ступенем відступу від верховенства права, так і ступенем дискреційних повноважень трибуналу. Незважаючи на досить чітку теоретичну відмінність між зазначеними типами справедливості, на практиці нелегко провести відмінність між ними і вмістити різні рішення міжнародних трибуналів в цю класифікацію.

Типовим випадком посилання на справедливість *infra legem* може бути, наприклад, оцінка суми компенсації, яка повинна бути виплачена після того, як право на компенсацію було встановлено верховенством закону (справа Адміністративного трибуналу МОП, 1956 р.) встановлення справедливої відсоткової ставки після встановлення права (Справа Вімблдон, 1923 р. [10]).

Загально визнано, що міжнародний трибунал володіє невід'ємною владою застосовувати справедливість *infra legem*.

Що стосується справедливості *praeter legem* (яка застосовується для заповнення прогалини), як приклад можна привести Справу про протоку Корфу (1949 р.) проти Сполученого Королівства і Албанії стосовно шкоди, завданої британським військовим кораблям, які проходили транзитом через протоку. Заявляючи про відповідальність Албанії за шкоду, Суд зазначив: «Такі зобов'язання [попереджати іноземні кораблі про небезпеку] засновані ... на певних загальних і загально визнаних принципах, а саме: елементарних міркуваннях гуманності ...; принципи свободи морського сполучення; та зобов'язанні кожної держави не дозволяти свідомо використовувати свою територію для дій, що суперечать правам інших держав ...». Це посилання на «елементарні міркування людяності» носить справедливий характер, однак воно не було єдиною підставою для вирішення справи.

Питання справедливості *praeter legem* підіймалося Міжнародним Судом й при вирішенні Справи про делімітацію континентального шельфу і виключних економічних зон України і Румунії в Чорному морі [11].

У цій справі Суд почав розгляд з проведення тимчасової рівновіддаленої лінії між узбережжями Румунії та України. Проведення остаточної лінії мало призвести до справедливого вирішення спору. Суд мав встановити фактори, що вимагають коригування або зміщення тимчасової рівновіддаленої лінії з метою досягнення справедливого рішення, з тим щоб тимчасова рівновіддалена лінія не призводила до несправедливого результату у зв'язку з явною нерозмірністю між співвідношенням довжини відповідних берегових ліній і відповідним морським районом кожної держави щодо делімітаційної лінії. На думку Міжнародного Суду, вважати острів Зміїний відповідною частиною узбережжя рівнозначно привнесенню стороннього елемента на українську берегову лінію. Наслідком цього була б зміна географії в судовому порядку, чого не допускає ані право, ані практика морської делімітації. У зв'язку з цим Суд прийняв рішення щодо неприйнятності врахування острова Зміїний як вихідної точки для побудови тимчасової рівновіддаленої лінії між Румунією та Україною [12, с. 332–334].

Думки щодо того, чи вимагає рішення *praeter legem* спеціального дозволу, розходяться. Луї Зон, схоже, має на

увазі, що такий дозвіл є необхідним [13, с. 279]. З іншого боку, Ф. Кастберг і М. Хабіхт вважають, що спеціального дозволу не потрібно [14]. Ймовірно, це питання не має великого практичного значення, оскільки межа між *infra legem* і *praeter legem* досить розмита, і більшість випадків звернення до справедливої *praeter legem* також можна розглядати як *infra legem*.

Ретельний аналіз міжнародної судової практики показує, що в багатьох випадках Суд, замість того, щоб заявляти, що він застосовує принципи справедливості, посилається на конкретний принцип, не згадуючи його походження з права справедливості. Таким чином, Суд може говорити про добросовісність, зловживання правом, естоппель, пропорційність тощо. Посилання на конкретне правило справедливості може викликати меншу тривогу або критику, ніж загальне посилання на широке поняття справедливості. Більш того, в деяких випадках ці конкретні принципи справедливості також можуть розглядатися як «загальні принципи права, визнані цивілізованими народами» і як частина позитивного міжнародного права.

На чому ґрунтується застосування справедливості в міжнародному праві? Уявляється, можливо виокремити три різні теорії.

На думку деяких авторів і суддів, застосування принципу справедливості впливає з «загальних принципів права, визнаних цивілізованими народами» (п. с) ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду). Так, у Справі відведення води з Маасу (1937 р.) суддя Хадсон, як цитувалося вище, зазначив: «Стаття 38 Статуту прямо наказує застосування «загальних принципів права, визнаних цивілізованими народами», і принципи справедливості міцно увійшли в правову систему більшості держав». Однак інші відкидають цю точку зору. Наприклад, М. Ейхерст пояснює, що «навіть якщо такий загальний принцип [посилання на справедливість] існує, він не може бути перенесений в міжнародне право, тому що односторонність цінностей, яка є попередньою умовою для такого принципу у внутрішньому праві, просто не існує. в міжнародному праві» [15, с. 96].

Згідно з другою теорією, можна вважати, що принципи справедливості та рівноправності увійшли в звичаєве міжнародне право.

Третя теорія обґрунтування справедливості в міжнародному праві буде заснована на визнанні невід'ємної присутності справедливості в праві. Так, в 1937 році Інститут міжнародного права висловив думку, що «справедливість завзяч властива розумному застосуванню закону, і що міжнародний суддя, так само як і внутрішній суддя, за самим своїм завданням покликаний приймати це до уваги в тій мірі, в якій це сумісно з повагою закону» [16].

Звичайно, неможливо перелічити всі принципи справедливості, які застосовувалися або які підходять для застосування в міжнародному праві. О. Шахтар виділив п'ять способів використання справедливості: (1) справедливість як основа «індивідуалізованого» правосуддя, що пом'якшує суворість закону; (2) справедливість як міркування справедливості, розумності та добросовісності; (3) справедливість як основа для певних конкретних принципів юридичної аргументації, пов'язаних зі справедливістю і розумністю: тобто, естоппель, безпідставне збагачення та зловживання правами; (4) справедливі стандарти розподілу ресурсів і переваг; (5) справедливість як широкий синонім справедливого розподілу, що використовується для виправдання вимог економічного і соціального устрою і перерозподілу багатства [17, с. 172].

Бінь Ченг дає нам вичерпну картину того, що він вважає міжнародної справедливостю: «Сутність справедливості полягає в належному балансі інтересів сторін» [9, с. 199]. Він приймає вислів Ульпана: «*Justicia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi*», – ця мета досягається тим, що кожен несе відповідальність

за наслідки своїх помилок або недбалості, дозволяючи кожному здійснювати свої права, відшкодовуючи кожному несправедливо понесені збитки і змушуючи кожного повертати те, що він несправедливо придбав. Більш того, справедливість досягається за рахунок дотримання належного балансу між сторонами, коли відповідно до загальних принципів права міжнародне право забороняє ексцеси в скоєнні актів законної самооборони і самопомоги, забороняє зловживання правами, захищає правопорушника від відповідальності за збитки, які він не заподіяв, або від виплати одного і того ж збитку двічі, а також обмежує обов'язок по поверненню будь-якої вигоди, отриманої без причини, фактичним збагаченням.

Таким чином, міжнародне правосуддя має бути досягнуто шляхом поєднання права та справедливості.

У більш конкретному підході Ш. де Вішер бачить справедливість у пошуку рівноваги між інтересами та повноваженнями сторін, у доктрині зловживання правами, у деяких аспектах давності та естоппелю, у розсуді щодо допуску доказів, при визначенні суми компенсації, що підлягає виплаті, а іноді і в визначенні кордону [18, с. 921].

Пол Рейтер виявив, що найбільш поширені випадки застосування принципу справедливості в міжнародному праві включають три основних принципи: еквівалентність, адекватність і пошук мети [19, с. 452-456].

Еквівалентність означає не повну рівність, а неупереджений пошук балансу інтересів. Цей пошук еквівалентності є провідною ідеєю у випадках, коли компенсація оцінюється відповідно до принципу справедливості (наприклад, Консультативний висновок за рішеннями Трибуналу МОП, 1956 р.). У кожному конкретному випадку суддя має вирішити, якими є різні критерії та їх відносна вага за особливих обставин: можливо, доведеться оцінити людське життя, товари, ціну заміни тощо. Міжнародному суду також, можливо, доведеться шукати еквівалентний баланс в питаннях договірних права, наприклад, коли він повинен вирішити, чи є продовження виконання частини договору справедливим в тому випадку, якщо інші частини договору були визнані недійсними (п. с) ч. 2 ст. 44 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

Принцип пропорційності виникає з того факту, що справедливість – це не арифметична рівність, а рівність у відношенні і пропорційності – аспект, підкреслений відмінністю між вирівнюючою справедливістю і справедливою розподільчою. Принцип пропорційності був керівною ідеєю, зокрема, в питаннях, пов'язаних з розподілом природних ресурсів, наприклад, води. У Справах про континентальний шельф Північного моря (1969 р.) одним з елементів, врахованих Судом, була необхідність певної пропорції між площею шельфу і протяжністю узбережжя. У більш пізніх справах про делімітацію континентального шельфу Суд повинен був розглянути питання про те, які фактори слід брати до уваги при застосуванні принципу пропорційності, а також про відносну значимість цього принципу серед інших використовуваних критеріїв.

Що стосується пошуку мети закону – третьої загальної ідеї, підкресленою П. Рейтером, – то його можна углядіти в принципах естоппелю, зловживання правом, які не дозволяють використовувати право способом, що суперечить його меті, а також в обході закону. Актуальність мети закону обговорювалася в справі «Барселона трекшн» (1970 р.), де виникло питання, чи може держава підтримати позови своїх громадян, які були акціонерами іноземної компанії, про відшкодування шкоди, завданої цією компанією. Однак в цій справі Суд, хоча і детально обговорював принцип справедливості, в кінцевому результаті не пішов за прикладом справедливості.

Переваги застосування принципу справедливості очевидні: при винесенні судового рішення він збільшує шанси наближення закону до справедливості, що є однією з основних цілей будь-якої правової системи. Це дозволяє

адаптувати норму до індивідуальних справ і запобігти несправедливості, яка виникає через загальність права і неможливість при розробці норми заздалегідь передбачити всі можливі ситуації, які можуть виникнути.

Однак не можна залишати поза увагою недоліки. А. Лаланд визначив справедливість як «безпечне і спонтанне почуття справедливого і несправедливого, особливо коли воно проявляється в оцінці конкретного окремого випадку» [3, с. 142]. Суб'єктивність змісту справедливості особливо небезпечна в міжнародному правопорядку через неоднорідність міжнародного співтовариства. Більш того, уявлення про справедливість, які можуть виникнути у людини, залежать від її зв'язків з певним етичним середовищем і національною правовою системою, в якій вона виросла. Можливість посилалися на справедливість в правовій системі без обов'язкової юрисдикції може надати державам безліч лазівок і хитрощів, які допоможуть їм ухилитися від застосування закону.

Недоліки справедливості, можливо, можуть пояснити, чому деякі арбітражні суди, уповноважені приймати рішення відповідно до принципу справедливості, ігнорували це право і вважали за краще застосовувати тільки правові норми.

Проте, не дивлячись на ці недоліки, справедливість є частиною міжнародного права і повинна застосовуватися належним чином, щоб запобігти серйозну несправедливість і заповнити прогалини. Потреба в справедливості

при застосуванні міжнародного права навіть зроста останнім часом, тому що все більше норм права носять досить загальний або абстрактний характер, а також через необхідність ділитися і розподіляти недавно виявлені природні і технологічні ресурси.

Щоб підвищити ймовірність об'єктивності та однаковості в застосуванні справедливості, можна використовувати кілька засобів. При розробці юридичного тексту, який вимагає застосування принципу справедливості, рекомендується перерахувати, наскільки це можливо, фактори, які слід брати до уваги, та їх відносна вага. У процесах врегулювання спорів третьою стороною сторонам спору повинна бути надана адекватна можливість висловитися з питання про зміст принципів справедливості. На нашу думку, судді та арбітри повинні пояснити в деталях підстави їх рішень і, наскільки це можливо, шукати об'єктивне джерело принципів справедливості, які вони застосовують, – такі як порівняльне правознавство.

І останнє, але не менш важливе: суд при винесенні рішення відповідно до принципів справедливості, не повинен занадто сильно відмовлятися від правових норм. Як заявив Міжнародний суд у Справі про континентальний шельф Лівії / Мальти (1985 р.), «таким чином, справедливість, джерелом якої є рівність, є не абстрактної справедливостю, а справедливостю відповідно до верховенством права; це означає, що її застосування повинно демонструвати послідовність і певний ступінь передбачуваності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Титул І. О справедливости и праве. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/VI/520-540/Digestae_Just_III/text5.phtml?id=
2. Кашников Б. Н. Концепция общей справедливости Аристотеля: Опыт реконструкции. *Этическая мысль*. Вып. 2. Москва, 2001. С. 89–117.
3. Lapidoth R. Equity in International Law. *Proceedings of the Annual Meeting. American Society of International Law*. 1987. Vol. 81. P. 138–147.
4. Лукашук И. И. Глобализация и международное право. *Международное право – International Law*. 2001. Спец. вып. С. 22–31.
5. Judge Hudson's Individual Opinion. River Meuse Case (Netherlands v Belgium). Permanent Court of International Justice. PCIJ Ser A/D. 1937. No 70. P. 76-77.
6. Горюнов А.М. Международное право: Избранная литература: Краткая энциклопедия. С.-Пб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1909. 918 с.
7. Permanent Court of International Justice – International Water Law Cases. Diversion of Water from the Meuse Case (Netherlands v. Belgium) [1937], P.C.I.J. (Ser. A/B) No. 70. URL: <https://www.internationalwaterlaw.org/cases/pcij.html>.
8. Решения Административного трибунала МОТ, касающиеся жалоб в отношении ЮНЕСКО. Консультативное заключение от 23 октября 1956 года. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/summaries/summaries-1948-1991-ru.pdf>.
9. Cheng B. Justice and Equity in International law. *Current Legal Problems*. 1955. Vol. 8, Issue 1. P. 185–211.
10. Case of the S.S. "Wimbledon" (United Kingdom, France, Italy & Japan v. Germany). Permanent Court of International Justice. Judgment 17 August 1923.
11. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine). URL: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&code=ru&case=132&k=95>.
12. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.
13. Louis B. Sohn. Equity in International Law. *Proceedings of the Annual Meeting. American Society of International Law*. 1988. Vol. 82. P. 277-291.
14. Castberg, Frede : L'excès de pouvoir dans la justice internationale. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. URL: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/the-hague-academy-collected-courses>.
15. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Київ. Консум, 2000. 592 с.
16. Justitia et Pace Institut de Droit International. Session de Luxembourg – 1937 *La compétence du juge international en équité*. URL: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1937_lux_02_fr.pdf.
17. Schachter O. Sharing the world's resources. New York: Columbia University Press, 1977. 172 p.
18. Couvreur P. Charles de Visscher and International Justice. *European Journal of International Law*. 2000. Vol. 11. No. 4. P. 905–938.
19. Salmon, J. Le concept de raisonnable en droit international public. In: *Le droit international: unité et diversité*. / P. Reuter (ed.), Mélanges offerts à Paul Reuter. Pedone, 1982. P. 447–478.